مجله علمی سلام
Salam Academic Journal
Journal Homepage: https://www.resaearch.salam.edu.af
اووم کال، دوولسم گڼه، منی۱۴۰۱هـ.ش

دترلاسه شوي حرام مال څخه دخلاصون لاره

The Way to Get Rid of the Acquired Unlawful Property

DOI: 10.64104/v6.Issue12.n2.2022

پوهندوی دوکتور نجیب الله صالح [1]

ISSN: 3078-9575 (Print) ISSN: 3078-9583 (Online)
تاریخ نشر: ۱۴۰۱/۱۰/۰۶ تعداد صفحات: ۱۳ از ۱۰۱ تا ۱۱۳

لنډیز

داچه مال داسلامی شریعت دسترو اهدافو او پنځه گونو مقاصدو څخه شمیرل شوی دترلاسه کولو لاری یی اسلامی شریعت په تفصیلی احکامو کښی بیان کړی .په نوموړی مقاله کښی دمال مفهوم واضح شوی اوبیا دحرام مال په اړه وضاحت او روښانتیا شوی هغه لاری په گوته شوی چه ډیری مسلما نان دغفلت او یاهم دناپوهی له امله له نوموړو لارو څخه حرام مال ترلاسه کوی لکه غلا،رشوت،سود-ربا-قمار،دمخدره موادو تجارت او ټولی هغه لاری چه اسلامی شریعت ناروا گرځولی.

اسلامی شریعت دحرام مال ساتنه اویا هم له دی لاری خپله سرمایه زیاتول ټول حرام او ناوړه عمل شمیرلی او هرمسلمان یی مکلف کړی ځان تری وساتی .

خوداچه نن سبا دحرام مال دلاسته راوړلو لاری دومر پراخه شوی چه یوگڼ شمیر مسلمانان له ددی مصیبت دارتکاب څخه غافل اوغیر محطاطه کړنه ترسره کوی خوچه کله یی عواقبو ته متوجه شی نو له دی مصیبت څخه دځان ژغورنی په هدف پدی لټه کښی شی چه څنگه وکولای شی چه له نوموړی حرام مال څخه ځان وژغوری .

پدی مقاله کښی دفقهای کرامو دنظریاتو په رڼاکښی هغه لاری روښانه شوی دکومو پواسطه چه یو مسلمان دحرام مال څخه خلاصون پیداکوی .

یومسلمان هیڅکله نشی کولای چه دحرام مال څخه دخپل ځان په گټه استفاده وکړی بلکه دتوبی دقبول شرط هم همدادی چه ترټولو دمخه دحدرام مال څخه ځان وژغوری .او په پای کی ددی وضاحت شوی چه حرام مال کله هم دبرکت او زیادت لامل نشی کیدای بلکه دانسان دهلاکت سبب گرځی.

کلیدي کلیمي: حرام مال، معاملاتو، احتکار، خلاصون لاره

[1]. استاد پوهنځی شرعیات، پوهنتون ننگرهار، salih.najib@gmail.com

سریزه

الحمد لله رب العالمین والعاقبة للمتقین والصلاة والسلام علی سیدالانبیاءِوالمرسلین محمدوعلی اله واصحابه اجمعین وبعد: يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ [2].

ژباړه: ای مؤمنانو! په خپلو منځونو کې یو دبل مالونه په ناروا توګه مه خورئ، راکړه ورکړه دې ددواړو خواوو په خوښی سره وي مال په اسلامي شریعت کې یو د پنځه سترو مقاصدو څخه شمېرل شوی په مال سره دانسان ژوند دوام او استمرار پیداکولای شي او دمال غوښتنه دانسان فطري غوښتنه ده، هرانسان ورته ضرورت لري او د لاسته راوړلو او ډېرولو لپاره يي هلې ځلې کوي.

اسلامي شریعت هم په خپلو اصولو کې دمال دتنظیم،لاسته راوړلو او مصرفولولارې په پوره تفصیل سره روښانه کړي دي. مسلمانان يې دحلال مال په لاسته راوړلو او حرام کسب او حرام مال څخه منعه کړي دي. په دې لنډه مقاله کې به لومړی دمال معنی، ډولونه او دحلال او حرام مال اسباب او بیا دحرام مال څخه دځان خلاصولو په لارو بحث وکړو.

دموضوع اهمیت: په اوسني وخت کې د ډېری مسلمانانو دمال لاسته رواړلو شرعي لارو، اسبابو او طیب تجارت داحکامو سره رابطه ضعیفه شوې ده، مال لاسته راوړی خو په حقیقت کې په دې نه پوهیږي چې مال مې راته ګټه رسوي که ضرر؟ مګر چې کله وغواړي دالله تعالی دین ته په سمه توګه منقاد شي نو له ده سره نا مشروع حرام اموال شتون لري، خو دغه حرام مال څخه ده ته استفاده کول جواز نه لري، نو دخلاصون لارې پیژندل یي ځکه اړین دي چې له دې ستر مصیبت څخه ځان ژغورنه دمسلمان ترټولو ستر هدف دی.

دموضوع دانتخاب لاملونه: دنوموړې موضوع داهمیت څخه څرګندیږي چې ولې په دې اړه باید لیکنه وشي؟

۱ – دمسلمانانو پوهاوی ددې لیکنې مهم سبب دی چې په دې مادی محیط کې ډېری مسلمانان پرې مبتلاء کیږي، داسلامي مارکېټ او کاروبار احکام ورځ تربلې له صحنې لرې او په ځای یي فقط دمال ګټل هدف شي نو ځکه خو ډېر وګړي پرې مبتلاشي او دابه ورته یو تذکیر وي چې حرام مال دجهنم اور دی ځان باید ترې خلاص کړي.

۲ – دحرام مال ساتل او یا ترې استفاده کول دمسلمان سره نه ښایي بلکې ځان خلاصول ترې فرض دي خو چې دخلاصون لارې يي واضحه شي.

۳ – ډېر وخت له دې پوښتنو سره لوستي خلک مخ کیږي چې ماسره حرام مال شته څه پرې وکړم؟ چې باید ځواب ورکړل شي.

دموضوع پوښتنې:

حرام مال کوم مال ته ویل کیږي؟ په کومو لارو لاس ته راوړل شوی مال حرام دی؟ په حرام مال څه وکړو؟ چېرته مصرف شي؟ او دحرام مال له ګناه څخه ځان خلاصول څنګه کیدای شي؟

دلیکنې تګلاره: په دې لیکنه کې دشریعت داصلي مصادرو کتاب الله او نبوي سنتو څخه دمعتبرو علماوو،مجتهدینواو معاصرو علماوو دنظریاتو څخه استفاده کیږي، په مستند ډول به دهغوی اقوال رانقل کیږي، مراجع به یي ذکر کوو او دنصوصو ژباړه به یي په روانه پښتو ژبه کوو، دبحث په اخر کې به دټول بحث پایلې او لاس ته راوړنې روښانه کوم.

---

[2]- سورة النساء ۲۹ ایت

دموضوع شالید: په یاده موضوع کې په نورو ژبو کې مختصرې او تفصیلی لیکنې شوي دي خو په پښتو ژبه چې زموږ مخاطبین ترې استفاده وکولای شي کومه ځانګړې لیکنه زماپه اند نه ده ترسره شوې نودغه مقاله به ځکه له فائدې خالي نه وي چې موضوع مهمه، ضرورت یې زیات او په اوس وخت کې ډیر وګړي پرې اخته دي.

د مال معنی:

مال عربي کلمه ده چې په لغت کې هرهغه شی چې ته یې مالک وې مال ګڼل کیږي. تاج العربیه مشهور عربی قاموس کې وایي: مال هرهغه شی دی چې ته یې مالک وی چه جمعه یې اموال ده.[3]

او عرب دمال اطلاق په څارویو هم کوي لکه حدیث شریف کې چې د(إضاعة المال) څخه منعه راغلې ده، نو ځینې یې څارویو سره معنی کوي او ضایع کیدل یې بیا عدم توجه، حفاظت او له حیوان سره ظلم دی او یا داچې هرمال وي اضاعة په نامشروع لارو کې مصرفول دي.([4])

البته مال ډیرې معنی ګانې لري چې لومړی معنی یې جامع او خورا روښانه ده، ځکه مال. طلا او سپین زر، البته حیوانات ،عقارات او عقودوته هم شامل دي.

دمال اصطلاحي معنی:

د اسلامي فقهې مشهورو علماوو یې بیلابیل تعریفونه کړي دي، دلته زه یوائې داحنافو فقهاوو په تعریف اکتفا کوم.

امام سرخسی وایي: المال اسم لما هو مخلوق لاقامة مصالحنا به ولكن با اعتبار صفة التمول ,والتمول صيانة الشیءوادخاره لوقت الحاجه.([5])

مال دهغې شي نوم دی چې الله تعالی دانسان دمصلحت لپاره پیداکړی دی، چې دتمول صفت پکې وي او وساتل شي او د ضرورت لپاره ذخیره کړای شي.

ابن عابدین وایي: مال هغه دی چې نفس ورته میلان کوي او دحاجت وخت ته وساتل شي.[6]

البته دواړه تعریفونه دمفهوم په لحاظ یوبل ته نیږدې دي فقط الفاظ یې متغایر دي.

دمال په حصول کې ټول فقهاء په دې اتفاق لري چې مال باید دیوې مباح اوفائدې او ګټې اخیستلو لار ولري نو هرشی چې ګټه ترې اخیستل کیږي مال ګڼل کیږي.

دحرام مال تعریف: حلال او حرام شرعي اوصاف دي چې پیژنده یې هم شرعي دلایلو ته ضرورت لري او په اقوالو،افعالو او اموالوکې عین او منافع هم ثابتیدلای شي.

نو په دې اساس مباح مال هغه دی چې شریعت دهغه څخه منعه نه وي کړې او نه یې په استعمال کې کوم ضرر لیدل کیږي نو داکه عین وي او یاهم منفعت.

---

[3]- محمّد بن محمّد بن عبد الرزّاق الحسيني، أبو الفيض، الملقّب بمرتضى، الزَّبيدي،(ب.ت)تاج العروس من جواهر القاموس للزبيدى،المحقق: مجموعة من المحققين، الناشر: دار الهداية ج٨ / ص ١٢١

[4]- أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي،(1392)،المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج،الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.الطبعة: الثانية، ج١٢/ ص ١٠

[5]- محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (1414هـ-1993م)،المبسوط، الناشر: دار المعرفة – بيروت،الطبعة: بدون طبعة،ج١١ / ص ٧٩

[6]- محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز ابن عابدين الدمشقي الحنفي ،(1412هـ - 1992م)رد المحتار على الدر المختار، الناشر: دار الفكر-بيروت،الطبعة: الثانية. ج٤/ ص ٥١٠.

ددې مقابل کې حرام مال هغه دی چې شریعت ورڅخه مسلمانان منعه کړي وي، نه یې استعمال جائز دی او نه یې لاس ته راوړل او نه یې دځان سره ساتل او جمعه کول.

البته فقهاوو دشرعي نصوصو په رڼا کې دحلال مال احکام په پوره تفصیل سره بیان کړي دي چې دهغې نه ور هاخوا مال بیا حرام ګڼل کیږي، خو امام غزالي په کې لږ وضاحت کړی دی او وایي:

حرام محض هغه مال دی چې په یقیني توګه دحرمت صفت ولري لکه په شرابو کې نشه والی، په بولو کې نجاست او یاد یو ممنوعه عمل په پایله کې په لاس راغلی وي لکه سود، غلا او داسې نور.[7]

دحرام مال ډولونه: حرام مال دوه سترو ګټه ګوریوته شاملیږي اول حرام لعینه او دویم حرام لغیره، یاهغه مال چې په خپل ذات کې حرام وي او یاهم دکوم صفت او سبب په اساس حرام ګرځیدلی وي.

اول: حرام لذاته: داهغه ډول اموال دي چې شریعت یې حرمت ثابت کړی خو دهمدغه مال ذات یې حرام ګرځولی دی چې داوصف کله هم ترې جلا کیدونکی نه دی، البته په استفاده کې یې یا چټلي ده او یاهم کوم بل واضح ضرر دی لکه دخنزیر غوښه، دانسان ګنده ګي او نور خبیث او چټل څیزونه.

د دا ډول اموالو حرمت دشریعت له ښکاره نصوصو څخه په ډاګیزه توګه ثابت دی.

الله تعالی په خپل کتاب کې فرمایي: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيْرِ وَ مَا اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِه وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمَوْقُوْذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَ النَّطِيْحَةُ وَ مَا اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ١ وَ مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ اَنْ تَسْتَقْسِمُوْا بِالْاَزْلَامِ١ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ.([8])

ژباړه: پرتاسې حرامه کړای شوه مرداره ، وینه، دخوګ غوښه، هغه څاروی چې له خدایه پرته دکوم بل چاپه نوم ذبحه کړای شوی وي[10]، هغه چې په ستوني خپه کېدو، په زخمي کیدو، یاله لوړې نه په راغورځېدو مړشوی وي، یاهغه چې کوم ځناور څېرې کړی وي، پرته له هغه چې تاسې هغه ژوندی موندلی اوذبحه کړی وي او هغه څاروی چې د کوم چاپه دربار کې ذبحه کړای شوی وي، همدارنګه داهم ستاسې لپاره ناروا ده چې دفال دغشو په وسیله خپل اغبال وګورئ، داټول کارونه فسق دی.

همدا راز بل ځای کې فرمایي اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُّوْقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَآءَ فِى الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَ عَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ)([9])

ژباړه: شیطان خو داغواړي چې دشرابو اوقمار په وسیله ستاسې په منځ کې عداوت او دښمني واچوي اوتاسې دخدای له یادولو او نمانځنې څخه منع کړي، نو ایاتاسې له دې چارو څخه لاس اخلئ؟

دلته دمحرماتو څه انواع ذکرشوي دی خوعلماء وایي دا محصور نه دي، بلکې هرهغه څه کې چې پورته دضرر او خباثت وصف پکی موجود ؤ په همدې پورې ملحق کیږي.

البته ددې اموالو په اړه نور تفصیل ته په دې بحث کې ضرورت نشته اودبحث اړوند موضوع دویم ډول اموال دي.

7- أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي،المستصفى(ب.ت) الناشر: دار المعرفة – بیروت، ج۲/ ص۱۷۱

8- المائده : ۳ ایت.

9- المائده ۱۹ ایت

دویم: حرام لغیره اموال: داهغه اموال دي چې ذات په اساس نه بلکې دیو خارجي وصف له وجهې حرام گرځیدلي چې داوصف یو عارضي او جلا کیدونکی وصف دی، دمال په ذات پورې تړاو نه لري بلکې داپه یوه نامشروع لار لاس ته راوړل شوی، نوځکه ډیری علماء داډول مال ته حرام بالسبب وایي.

هغه اسباب چې په واسطه یي حلال مال حرام گرځي ډیر دی چې په لنډه توگه به یي روښانه کړم.

دحلال او حرام مال اسباب:

دلته دحراموالي سبب دمال په اصل او ذات پورې تړاو نه لري ځکه مال مذموم نه بلکې ممدوح دی ځکه په مال سره دانسان دنیاوي او اخروي مصالح تړلي دي، مال جنت ته دداخلیدو وسیله ده، مال دشریعت په سترو مقاصدو کې ځای لري او انساني ژوند ورپورې تړلی دی، الله تعالی فرمایي وَ لَا تُؤْتُوا السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِىْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِیٰمًا وَّ ارْزُقُوْهُمْ فِیْهَا وَ اكْسُوْهُمْ وَ قُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا.([10])

ژباړه: اوخپل هغه مالونه چې الله هغه ستاسې لپاره دژوند دسمباالښت وسیله گرځولې ده، ناپوهانو ته مه سپارئ البته دهغو دخوراک او اغوستن لپاره یې ورکړئ اوهغو ته سمه لارښوونه وکړئ

البته بدي یي په دې کې ده چې انسان په مال کې غلطه کړنه ترسره کړې ده او مال یي دخپل دغه ناوړه تصرف په اساس له پاکیزه او طیب وصف څخه دحرمت او چټلتیا په وصف موصوف کړی دی البته الله تعالی ده ته ډېرې لارې پرانستې دي چې مال دهمدغو لارو څخه ترلاسه کړي، چې په لاندې ډول یي په لنډه توگه یادوم.

۱ – دمباح اموالو لاس ته راوړنه: داهغه اموال دي چې ترده دمخه دچا په اختیار کې نه دي، دی یي دامام په اجازه په خپل ملکیت کې شاملولای شي لکه مړو ځمکو ژوندي کول، ښکار او نورمباحات.

۲ – دجهاد او زور له لارې دحربي کفارو اموال دغنیمت او فیئ له لارې ترلاسه کول.

۳ – دبیع او تجارت له لارې دعقد په نتیجه کې مال لاس ته راوړل.

۴ – له عوض پرته په رضاء او رغبت دمال له مالک څخه دمال لاس ته راوړل لکه هبه، وصیت، صدقه ...

۵ – دمیراث له لارې دمال مالک گرځیدل.

٦ – دفرض زکات له لارې اگرکه په ځینو صورتونو کې په زور سره هم وي مالک کیدل.[11]

داهغه مشروع لارې دي چې انسان یي استعمال کړي نو حلال مال لاس ته راوړلای شي خو ددې علاوه نور بیا هغه اسباب دي چې مال ته دحرمت وصف ورکوي.

هغه اسباب چې حلال مال حرام گرځوي:

هغه مال چې دشریعت دحکم خلاف او یاهم دمالک له اجازې پرته لاس ته راوړل شوی وي، په دې صورت کې دیومسلمان مال دهغه دعلم او رضاء نه پرته او دشریعت دحکم خلاف په خپل ملکیت کې راوستل دحرامو په دائره کې شاملیږي.

الله تعالی فرمایي: یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَیْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّاۤ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ([12])

---

[10]- النساء/۵ ایت

[11]- احیاء علوم الدین للغزالی ج۲/ ص ۱۰٦.

[12]- سورت النساء ۲۹ ایت

ژباړه: ای مؤمنانو! په خپلو منځونو کې یو دبل مالونه په ناروا توګه مه خورئ، راکړه ورکړه دې ددواړو خواوو په خوښۍ سره وي

چې خورا مشهورې لارې یې په لاندې ډول دي:

۱ – غلا : غلا یاسرقه چې فقهاء یې داسې تعریفوي (أخذ مال الغیر علی سبیل الخفیه نصابا محرزاً للتمول غیرمتسارع ألیه الفساد من غیر تاؤیل ولاشبهه.[13]

په پټه سره دبل چا دنصاب په اندازه مال دساتلو دمحفوظ ځای څخه اخیستل دي چې دمالیت په خاطر، چې مالیت یې ژر نه فاسیدیږي چه هیڅ قسم تاؤیل په کې دملکیت او یاهم شبه دملکیت نه وي.

او موصلی یې هم دې ته نېژدې تعریف کوي (أخذ العاقل البالغ نصاباً محرزاً او ماقیمته نصاباً ملکا للغیرلاشبهة له فیه علی وجه الخفیه.([14])

پورته دواړه تعریفونه دحنفي مذهب معتبرو کتابونو ذکر کړي دي.

دمال حفاظت او ساتنه داسلامي شریعت له خورا مهمو احکامو څخه شمېرل کیږي نوهر هغه عمل او کړنه چې په مال باندې دتجاوز په خاطرتر سره کیږي او دیو چا ملکیت له منځه وړي اسلامي شریعت منع کړی دی او د عامل لپاره یې جزا ټاکلې ده، نو ځکه اسلامي شریعت دمال دحفاظت په خاطر دسرقت جزاپه قرآن کریم کی بیان کړی ترڅو دمال احترام او ساتنه تضمین کړي(وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْا اَیْدِیَهُمَا جَزَآءًبِمَا کَسَبَا نَکَالًا مِّنَ اللّٰهِ، وَ اللّٰهُ عَزِیْزٌ حَکِیْمٌ .([15])

ژباړه: اوغل که ښځه وي که نارینه، ددواړو لاسونه پرېکړئ دادهغو دخپلې ګټې بدله ده اودالله له لوري دعبرت وړ سزا، دالله قدرت پرټولو غالب دی او هغه دپوهې او حکمت څښتن دی

نو ټاکلې جزا به ورکولای شی چې دټولنې دوګړو اموال محفوظ کړي او دهر راز تجاوز مخنیوی وکړي.

۲ – رشوت: رشوت هم په اصل کې عربي کلمه ده هغه څه ته ویل کیږي چې دخپل مصلحت او یا هم دحق دباطلولو او یا باطل دحق کولو لپاره ورکول کیږي. او دشریعت علماوو یې هم تعریف داسې کړی: هغه څه دي چې یوڅوک یې حاکم او یا دفیصلې مالک ته په دې خاطر ورکوي چې دده په خوښه فیصله وکړي، رشوت هم دفشار او ظلم له لارې مال ترلاسه کول دي نوځکه شریعت حرام ګرځولی دی او په حرمت یې قراني ایات دلالت کوي چې فرمایي وَ لَا تَاْکُلُوْا اَمْوَالَکُمْ بَیْنَکُمْ بِالْبَاطِلِ وَ تُدْلُوْا بِهَا اِلَی الْحُکَّامِ لِتَاْکُلُوْا فَرِیْقًا مِّنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَ اَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ.([16])

ژباړه: او تاسې مه په خپلو مینځو کې یو د بل مال په ناروا توګه خورئ او مه هغه حاکمانو ته په دې غرض وړاندې کوئ چې تاسې ته په قصدي توګه او ظلم سره د نورو دشتمنۍ د خوړلو فرصت په لاس درشي

او کله ناکه هغه تحفه هم درشوت حکم اخلي چې فیصله کوونکي شخص ته په داسې وخت کې ورکول کیږي چې دده کار ورپورې تړلی او غواړي په دې تحفې سره هغه دده پلوي وکړي، په ځانګړې ډول حکومتي چارواکي او دصلاحیتونو

[13]- محمد بن محمد بن محمود، أکمل الدین أبو عبد الله ابن الشیخ شمس الدین ابن الشیخ جمال الدین الرومي البابرتي(ب.ت)العنایة شرح الهدایة،الناشر: دار الفکر.ج۷/ ص ۳۱۴

[14]- عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدین أبو الفضل الحنفي (1356 هـ - 1937 م) المختارللفتوی مطبوع مع الاختیار،الشیخ محمود أبو دقیقة (من علماء الحنفیة ومدرس بکلیة أصول الدین سابقا)،الناشر: مطبعة الحلبي - القاهرة .ج۴/ ص ۱۰۹

[15]- المائده سورت: ۳۸ ایت

[16]- البقره سورت: ۱۸۸ایت

واکمنان درشوت اخیستلو له لارې مال لاس ته راوړل باطله او حرامه لاره ده او مال یې حرام دی.

۳- غصب: غصب دبل په مال باندې استیلا او غلبې ته ویل کیږي چې بې غیر له حقه په ښکاره ډول دزور له لارې دبل مال ترخپل تسلط لاندې راوړې.[17]

دغلا او غصب ترمنځ توپیر دادی چې غلا په پټه اوخفیه ډول ترسره کیږي اوغصب په ښکاره او جهر سره، همدارازپه غصب باندې اصلي مالک خبروي مگرپه غلا کې بیا داسې نه وي.

غصب هم حرام عمل دی کوم مال چې ترې ترلاسه کیږي هم حرام دی او په باطله سره دمسلمان مال اخیستل دي او دشریعت په احکامو تیری دی، غاصب ته په هیڅ صورت کې له مغصوبې څخه استفاده کول جواز نه لري.

۴ – احتکار: یا دضرورت په وخت کې خوراکي توکې ذخیره کول او دقیمتۍ وخت ته یې ساتل ،کاسانی وایی :احتکارله بازار څخه خوراکي توکي رانیول او ذخیره کول چې له پلورلو څخه یې انکار کوي.دهدایې شرحه عنایه کې فرمایي (حبس الاقوات تربصاللغلاء)دانسانانو دقوت حبسول ددې لپاره چې قیمت یې پورته شي.

احتکار دجمهورو فقهاوو په نزد حرام او احناف ورته مکروه وایي. البته دتحریم حکمت یې همدادی چې عامو مسلمانانو ته دژوند دضروري غذایي توکو پخ کمښت ضرر رسول دي.

دحرمت دلیل یې: دنبي کریم صلی الله علیه وسلم داحدیث دی چې فرمایي(الجالب مرزوق والمحتکر ملعون)[18] دغذایي توکو ښارته راوړونکي ته الله تعالی رزق ورکوي او احتکارکوونکی یې ملعون دی.

همداراز فرمایي(لایحتکرالا خاطی)[19] احتکار نه کوي مگر خطاکار انسان.

احتکار په مسلمانانو دسختۍ راوستل او ناروا سره مال لاسته راوړل دي، هرڅوک چې داحتکار له لارې مال لاس ته راوړي مال یې حرام او په خپله دلعنت مستحق گرځي. او داهغه گټه ده چې دشریعت داحکامو سره په تضاد کې ده.

۵ – سود: دسود حرمت دقرآني نصوصو او نبوي لارښوونو په اساس په قطعي حرمت سره ثابت او له دې لارې مال ترلاسه کول حرام او دکبیره گناهونو په حساب کې شمیرل کیږي.

٦- په معاملاتو کې جعل او غش: په اسلامي شریعت کې معاملات یا راکړه ورکړه روښانه ډاگیزه او دطرفینو په علم او رضاء سره ترسره شي، که هرراز فریب کاري جعل او غش په کې رامنځ ته شول نو فایده یې حرامه او لاس ته راوړی مال یې حرام بلل کیږي، لکه په تجارت کې ښه اوخرابه جنس گډول، دخپل مال عیب پټول، یاداچې مال نه اخلي خو دپلورونکي سره په موافقه ددوکې په خاطر دیو مال قیمت اوچتول ترڅو نور خلک تشویق کړي او داسې نور صورتونه داپه تجارتي معاملاتو کې دوکه ده گټه یې حرامه ده.

۷ – دحرامو عقدونو څخه مال لاس ته راوړل: هغه تجارتي داختسلو او پلورلو عقدونه چې دطرفینو په رضاء سره ترسره شوی وي خو شریعت ناروا گڼلی وي که گټه ترې ترلاسه شوه حرامه ده او عاقد یې دکبیره گناه مرتکب شوی دی لکه سودي

---

[17]- علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الكاساني الحنفي،(1406هـ - 1986م)بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع،الناشر: دار الكتب العلمية،الطبعة: الثانية.ج۷/ ص ۱۴۳.
أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي، الشهير بابن قدامة المقدسي،(1388هـ - 1968م) المغني لابن قدامة،الناشر: مكتبة القاهرة.ج۵/ص ۳۷۴.

[18]- أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (1412 هـ - 2000 م)،تحقيق: حسين سليم أسد الداراني،الناشر: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية،الطبعة: الأولى.ج۲/ص ٦٨٩

[19]- صحیح مسلم بشرح النووی ج۱۱/ ص ۴۴

عقدونه، قمارکول، فاسدې بیعې او دغرر عقدونه، له دې ټولو لارو مال ګټل او لاسته روړل حرام او کله هم دا په پاک مال کې نه شي داخیلدای. چې په دې جمله کې دحرامو توکو تجارت لکه دنشه یي موادو، دسپی قیمت، دکاهن او جادوګر مزدوري، دبدکارۍ زنا مال ټول هغه اسباب دي چې شارع منعه کړي او فایده یي حرامه ګرځولې ده.

له پورته اموالو څخه استفاده: ټول فقهاء په دې اتفاق لري چې مسلمان ته له غیر مشروع لارو دمال لاسته راوړل حرام دي.

داچې له حرام مال څخه استفاده کول په هیڅ صورت جائز نه دي، مګر داچې له یوچا سره حرام مال وي او په خپله فقیر وي ضرورت ورته ولري نو استفاده دې ترې وکړي خوچې کله غني شي بیابه په هماغه اندازه مال صدقه کوي. موصلی وایي(الملک الخبیث سبیله التصدق به).([20])

هغه مالونه چې صدقه کول یي شرعا لازم دي په دې اساس چې اصلي مالک یي معلوم نه دی لکه غصبي اموال یا امانتونه چې مالکان یي معلوم نه دي، له چاسره چې دي دشرعي نصوصوپه اساس یي هغوی ته اخیستل جائز نه دي.اوقاضی وایي چې که فقیر وي ودې خوري. او حارث المحاسبی بیا وایي که چېرې دکوم مسلمان سره دحرام مال نه یوڅه وه نو نه شي کولای په خپل ځان او یاکورنۍ یي مصرف کړي، که داکار یي وکړ نوهماغه اندازه مال دده په ذمه لازم شو چې کله یي هم توان پیداکړ په نورو به یي مصرفوي.[21]

نو په همدې اساس مسلمان باید له خپل ځان سره حرام مال ونه ساتي او نه هم هغه دخپلو اغراضو لپاره مصرف کړي بلکې شرعا مکلف دی چې په شرعي لارو به یي مصرفوي. او همداراز په حرام مال حج کول جمهور فقهاء وایي چې دحج ثواب یي نشته خو که فرضي حج یي په حرام مال ادا کړ ذمه یي ساقطه شوه سره دګناه.[22]

ځینې فقهاء وایي چې فرضي حج یي هم نه صحیح کیږي او استدلال کوي چې رسول الله صلی الله علیه وسلم فرمایي: څوک چې په شرعي مال حج کوي او ووایي: لبیک اللهم لبیک په طاعت ولاړیم تاته ای ربه؛ الله تعالی ورته ځواب کې وایي: لا لبیک ولا سعدیک وحجک مردود علیک، ستا طاعت نشته بلکې حج دې مردود دی، په همدې ډول اکثره فقهاء په حرام مال، دسود او قمار په مال دمساجدو جوړول هم جائز نه ګڼي.

دحرام مال مصارف:

که چېرې کوم مسلمان حرام مال لاسته راوړی وي او اوس غواړي چې توبه وباسي نو دتوبې دقبلیدو شرط دادی چې له حرامو به ځان خلاصوي. نو دحرام کسب او یا مال ترلاسه کولو دوه صورتونه دي.

اول صورت: که چیرې دحرام مال اصلی مالک معلوم وي نو داچې ده په هره لاره ترلاسه کړی وي باید خپل اصلي مالک ته یي بیرته وسپاري، که مالک یي حاضر نه وي یا په سفر کې وي او که وفات وي نو ورثه وو ته به یي وسپاري، که مال یي ګټه کړې وي دګټې سره به یي ورته وسپاري په دې اړه دټولو علماوو اتفاق دی.[23]

---

[20]- الاختیار ج۳/ ص٦١، احیاء علوم الدین للغزالی ج۲/ص ۱۴۵.

[21]- ا حیاءعلوم الدین للغزالی ج۲/ ص ۲۰٦.

[22]- أبو زکریا محیي الدین یحیی بن شرف النووي (ب.ت) المجموع شرح المهذب، الناشر: دار الفکر بیروت. ج۷ /ص ۵۱. ابن عابدین حاشیه ردالمحتار ج۳/ ص ۴۵۳.

[23]- أبو الحسن نور الدین علي بن أبي بکر بن سلیمان الهیثمي(1414 هـ، 1994 م) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، المحقق: حسام الدین القدسي،الناشر: مکتبة القدسي، القاهرة،ج۳/ص ۳۱۰.شیخ البانی ورته ضعیف وایي.

لکه دغلا، غصب، انکاري قرض او نور خو که چېرې يي بيا اصلي مالک مجهول ؤ اوممکنه نه وي معلوم يي کړي نو غوره خبره داده چې دمسلمانانو په عمومي مصالحو کې مصرف شي او يا هم دمسلمانانو بيت المال ته وسپارل شي.[24]

الله تعالی فرمايي: يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّا اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ).[25]

ژباړه: ای مؤمنانو! په خپلو منځونو کې يو دبل مالونه په ناروا توګه مه خورئ، راکړه ورکړه دې ددواړو خواوو په خوښۍ سره وي چې دا ډول مال دباطل او حرام په جمله کې شامل دی([26]).

همداراز رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايلي(كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعِرْضُهُ»([27])

که دا حرام مال داصلي مالک په خوښه او رضاء سره ده ته لاس ته راغلی وي لکه دزنا بدل، قمار، دساحر اجوره. نو په دې اړه هم ټول فقهاء اتفاق لري چې حرام مال په دې اسبابو سره لاس ته راوړل دده ملکيت نه ګرځي بلکې اخيستل يي ورته حرام دي.

جمهور فقهاء احناف، مالکيان، او حنابله په يوقول کې وايي چې دا مال بيرته مالک ته بايد ورنکړای شي خو ددويم طرف ملکيت هم نه دي.([28])

داځکه چې هغه خپل مال په حرام عمل کې مصرف کړی دی، دهيڅ ډول کومک او مرستې مستحق نه دی، نوموړی مال بايد بيت المال ته وسپارل شي. او ياهم داوقافو په مصارفو کې استعمال شي چې هدف به يی تقرب الی الله نه بلکې له حرام مال څخه ځان ژغورنه وي[29].

دويم صورت: که چېرته حرام مال لاسته راغلی ؤ خو داصلي مالک دژوند او مرګ او ځای په اړه يي معلومات نه ؤ، ياداچې د ډيرو خلکو مشترک مال ؤ لکه له غنيمت څخه غلا کول، په دې اړه دعلماوو دوه نظره شتون لري، ځينې علماء لکه فضيل بن عياض او امام غزالي ته منسوب قول وايي چې دا ډول مال نه خو بايد مسکينانو ته ورکړل شي او نه هم بيت المال ته. بلکې داخو يا وسوځول شی، يا په بحر کې واچول شي او يا لرې په غرونو کې ضايع شي.(۷).

خو راجح قول دجمهورو مذاهبو، احناف، مالکيان، شوافع، حنابله او ابن حزم وايي چې دکوم حرام مال مالک مجهول ؤ نو ښه مستحقين يي فقراء، مساکين او حاجتمندان دي او يا داچې دمسلمانانو عمومي ضروياتو کې مصرف شي.[30]

او شرعي قاعده داده چې هرهغه حرام مال چې مالک يي مجهول وي نو د ذواليد په لاس کې به نه پاتې کيږي بلکې په دې ډول بايد ځان ورڅخه خلاص کړی چې خپل مستحق ته يي وسپاري.

که په چا دين او يايي دنورو مالي حقوق خوړلي وي اوس يي مالکان معلوم نه وي او له لټون وروسته يي هم پيدا نه کړل نو دی به خپل مال نه په هماغه اندازه صدقه کوي، اګرکه دده ټول مال هم پکې لاړشي. زموږ داصحابو، احنافو همدا مذهب

---

[24]- أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي،(1384هـ - 1964 م)تفسير القرطبي،تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية – القاهرة، ج۳/ص ۳٦٦. احياءعلوم الدين للغزالی ج۲/ص ۲۰۴.

[25]- النساء سورت: ۲۹ ايت.

[26]- الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند ،(1411هـ - 1991م)الفتاوى الهندية، العالمگيرية. الناشر دار الفكر.ج۲/ص ۲۳٦.

[27]- صحيح مسلم ج۴/ ص۱۹۸٦

[28]- منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتى الحنبلى ،(ب ت)كشاف القناع عن متن الإقناع،الناشر: دار الكتب العلمية.ج٦/ ص ۳۱۷فتاوی هنديه ج۳/ص ۱۲۳٦.

[29]- پورته مرجع

[30]- پورته مرجع

دی او هیڅ اختلاف هم په کې نشته.[31]

دمالکیانو علماوو نه ابن رشد وایی: دچا په تصرف کې چې حرام مال وي په ده واجب دي چې الله تعالی ته توبه وباسي استغفار ووايي او حرام مال خپلو خاوندانو ته ورسوي او که مالکان يي معلوم نه وه نو صدقه دې کړي، که دادغلا او يا بل خيانت مال ؤ په هماغه اندازه به صدقه کړي او که له مخکې يي پلورلی ؤ نوقيمت به يي له يوڅه زيادت سره صدقه کړي اوکه دسود مال ؤ نو هم به له هغې يوڅه زيات صدقه کړي.

له ابن مسعود رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې هغه یوه وينځه وه را نيولی وه ته کورداخل شو چه قيمت يی راوړی خوچه بيرته له کوره راووت مالک يي ورڅخه ورک شو له کوښښ وروسته يي هم پيدا نکړ، نو دهغې ثمن يي صدقه کړل او ويي فرمايل: (اللهم هذا عنه ان رضی والا فالأجرلی)همدغه موضوع شيخ الإسلام رحمه الله هم پخپله فتاوه کی ذکر کړيده وايی : " کله چه دکوم مال مالک ورک او بې درکه شي نو دمسلمانانو په عام المنفعت چاروکی دی مصرف شی چه دادجمهورو علماو نظر هم دی[32].

ای الله تعالی داله هغه نه قبوله کړې که يي خوښ وي او که نه زما لپاره به ثواب شي.

په معاصره نړۍ کې دسعودي دارالافتاء نه پوښتنه وشوه چې څوک په موسيقي، رقص، قمار او نورو غيرشرعي لارو مال لاس ته راوړي او بيا وغواړي توبه وکړي، نو ايا دتوبې دقبول لپاره شرط ده چې داماال به صدقه کوي؟ نو دهغوی ځواب داسې ؤ: که داشخص غير مسلم وي نو دهاغه ګڼل شوي مال صدقه يي لازمه نه ده، خو که چيرته دی دمال ګټلو وخت کې مسلمان وي خو فسق کوي او دفسق له لارې يي مال ګټلې وي، نو دتوبې شرط يي په اتفاقي توګه همدادی چې مال به خيريه لارو کې صدقه کړي او ځان به ترې خلاص او په خپله غاړه کې به يي نه پريږدي.[33]

دبانکي سود څخه لاس ته راغلې ګټه:

له دې لارې چې کوم مال او فائده لاس ته راغلي وي دجمهورو علماوو په اتفاق سره دی ورڅخه استفاده نه شي کولای او نه يي په خپل خيار کې ساتلی شي او دنورو حرامو اموالوڅخه دځان خلاصون په څېر به يي په عامو صدقاتو کې مصرف او ځان ترې خلاص کړي.

له حرام مال څخه ترلاسه شوې ګټه:

که چيرته يومسلمان دحرامې لارې څخه لاس ته راغلي مال کې تجارت وکړي او ګټه يي لاس ته راوړه چې اوس دغه حرامه سرمايه او دهغې ګټه له ده سره جمعه شوې ده، نو که څوک توبه وباسي ايا فقط سرمايه به خپل مالک ته ردوي که مالک معلوم ؤ او که مالک يي معلوم نه ؤ صدقه به يي کړي اوکه ګټه او فائده هم دهمدې حکم تابع ده؟

---

[31]- زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السَلامي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي،(ب.ت) القواعد لابن رجب، الناشر: دار الكتب العلمية. ج۳/ ص ۲۲۵ ، ابن عابدين ردالمحتار، ج٦/ ص ۳۴۳.

[32]- السنن الكبرى للبيهقى ٦/۱۸۸،دلايل النبوه ۳۱۰/٦ دارالكتب العلميه بيروت ومجموع الفتاوى لابن تيميه ۳۳۲/۲۹ اماالاثر فإن ابن مسعود ـرضي الله عنه ـإشتري جارية فلم يظفر بمالكها لينقده الثمن فطلبه كثيرا فلم يجده فتصدق بالثمن وقال : اللهم هذا عنه إن رضي والافالإجر لي مجموع الفتاوي نفس المرجع.

[33]- اللجنة الدايمه للبحوث العلميه والافتاء فتوى رقم ۷٦۳۱ تاريخ ۱۴/۱۰/۱۴۰۴ هـ. السنن الكبرى للبهيقى ٦/۱۸۸,دلائل النبوة ،الناشر: دار الكتب العلمية – بيروت،ج٦ /ص ۳۱۰. السنن الكبرى للبهيقى ٦/۱۸۸.

په دې اړه امام ابو حنيفه، امام محمد، امام شافعي، اوامام احمد په يوروايت او ابن حزم او شوکانی وايي: هغه ګټه چې له دې ډول مال څخه ترلاسه شوې داصل مال، سرمايي تابع ده، که مالک يې معلوم ؤ دواړه به ورته وسپاري او که مجهول ؤ دهماغه مالک له اړخه به دواړه صدقه کړي.(34)

دابن القيم قول هم په همدې مفهوم دی چې داربحه ده ته جائز نه ده، ځکه دغصب شوي مال فائده يا دامانت څخه دمالک له اجازې پرته استفاده کول. نو داصل سرمايي سره به يوځای دمالک له طرفه صدقه کيږي.

دعلماوو نور اقوال هم شته چې پورته قول راجح او داغلب فقهاوو نظر دی، په همدې بسنه کوم.

پايله:

۱ - اسلامي شريعت دحلال او يا حرام مال ترلاسه کول له لومړي سره ديو نظام په رڼا کې واضح کړي چې له هغې چوکاټ څخه يي تجاوز روا نه دی.

۲ – مسلمان ته روا نه دي چې دمال کسب دخپل خواهش تابع کړي.

۳ – له حرام مال څخه ځان ژغورنه دتوبې لپاره شرط دی او هيچا ته دبل انسان دمال حيارت او خوراک په نا مشروع طريق جائز نه دی.

۴ – ګناه دانسان څخه کيدای شي خو دپاکوالي لاره يي داده چې له چټل مال څخه ځان خلاص کړي.

۵ – دهر راز حرام او اشتباهي مال څخه دخلاصون لارې اسلامي فقهاوو روښانه کړي دي او هر مسلمان يي بايد مراعت کړي.

مراجع

قرآن کريم

1. ابن رجب الحنبلي: زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السَلامي، البغدادي، ثم الدمشقي،(ب.ت) القواعد لابن رجب، الناشر: دار الكتب العلمية.
2. ابن عابدين: محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز الدمشقي الحنفي ،(1412هـ - 1992م)رد المحتار على الدر المختار، الناشر: دار الفكر-بيروت،الطبعة: الثانية.
3. ابن قدامه المقدسي: أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي،(1388هـ - 1968م) المغني لابن قدامة،الناشر: مكتبة القاهرة.
4. البابرتي: محمد بن محمد بن محمود، أكمل الدين أبو عبد الله ابن الشيخ شمس الدين ابن الشيخ جمال الدين الرومي (ب.ت)العناية شرح الهداية،الناشر: دار الفكر.
5. البهوتى: منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس الحنبلى ،(ب ت)كشاف القناع عن متن الإقناع،الناشر: دار الكتب العلمية.

34- السنن الكبرى للبهيقى ۶/۱۸۸. المغني والشرح الكبير لابن قدامة 374/5

6. البيهقي: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر (1405 هـ،)دلائل النبوة ،الناشر: دار الكتب العلمية – بيروت.

7. الجنة الدايمه للبحوث العلميه والافتاء فتوى رقم ۷٦۳۱ تاريخ ۱۴/۱۰/۱۴۰۴ هـ.

8. الدارمي: أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد ، التميمي السمرقندي (1412 هـ - 2000 م)،سنن الدرامي، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني،الناشر: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية،الطبعة: الأولى.

9. الزَّبيدي: محمّد بن محمّد بن عبد الرزّاق الحسيني، أبو الفيض، الملقّب بمرتضى،(ب.ت)تاج العروس من جواهر القاموس للزبيدى،المحقق: مجموعة من المحققين، الناشر: دار الهداية .

10. السرخسي: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة (1414هـ-1993م)،المبسوط، الناشر: دار المعرفة – بيروت،الطبعة: بدون طبعة.

11. الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند ،(1411هـ - 1991م)الفتاوى الهندية، العالمگيرية. الناشر دار الفكر.

12. الغزالي: أبو حامد محمد بن محمد الطوسي،(ب.ت) الناشر: دار المعرفة – بيروت.

13. القرطبي: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين ،(1384هـ - 1964 م)تفسير القرطبي،تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية – القاهرة.

14. الكاساني: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الحنفي،(1406هـ - 1986م)بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع،الناشر: دار الكتب العلمية،الطبعة: الثانية.

15. الموصلي: عبد الله بن محمود بن مودود البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (1356هـ-1937م)الاختيار لتعليل المختار،الشيخ محمود أبو دقيقة (من علماء الحنفية ومدرس بكلية أصول الدين سابقا)،الناشر: مطبعة الحلبي - القاهرة .

16. النووي: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف (ب.ت) المجموع شرح المهذب، الناشر: دار الفكر بيروت.

17. النووي: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف ،(1392)،المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج،الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.الطبعة.

18. النيسابوري: مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري (ب.ت)، صحيح مسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

19. الهيثمي: أبو الحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان (1414 هـ/1994م) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، المحقق: حسام الدين القدسي،الناشر: مكتبة القدسي، القاهرة.